

МИЛАН СТАКИЋ (Београд)

ДЕМИНУТИВИ НА -ИЦА СА ДЕРИВАЦИОНОМ ОСНОВОМ НА -Ј (Прилог нормирању „структуралног” ј у додиру са и)

Сличност артикулације гласова *и* и *ј*, слабији изговор сонанта *ј* између два вокала и нарочито између два *и* где се лако губи „у народном и у мање прецизном изговору уопште”¹ – а „и у добром књижевном изговору сугласник (сонант) *ј* несигурно се чује и идентификује у суседству са *и*”² – као и сажимање двају *и* у једно дуго *х* после губљења сонанта, све то задаје подоста проблема лингвистима у настојању да правописно уреде и нормирају правила различитог изговора речи и њихових облика који у својој структури имају групу *-ији-*. Основна дилема је у овоме: да ли идући за примарним принципом фонетског правописа „Пиши као што говориш” треба усвојити говорну праксу и може ли се то остварити а да се не замагли комуникативност као основна употребна вредност језика – „јер како год окренули, језик је, ипак, пре свега ’средство’ за људско општење”³ – или прихватити неминовност да се у фонетски правопис (какав је и наш још од Вука) унесу и нека правила утврђена на морфолошком (или етимолошком) принципу што би, само по себи, представљало „изузетке” и колико се таквих и сличних „изузетака” сме усвојити а да се не наруши фундаментални фонетски карактер правописа. Циљ нам је да, за ову прилику, проверимо како су ову дилему решили састављачи већих и значајнијих правописа присутних у нашој језичкој стварности – на примеру деминутива на *-ица* од деривационе основе на *-иј-* (тип: *куйијица/куйица*, *ракијица/ракица* и сл.), да та правописна решења упоредимо са лексичком грађом у познатијим речницима српског књижевног и народног језика и, на крају, да дамо и своје виђење

¹ Уп. М. Стевановић. *Савремени српскохрватски језик* I. Београд, 1970, стр. 140.

² Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пужирица. *Правопис српског језика*. Матица српска, Нови Сад, 1994, стр. 140.

³ Радосав Бошковић. *Проектини, азбесини ијид.; телефонискикиња, ијјанискикиња ијид.* [У књизи:] Одабрани чланци и расправе, Титоград, 1978, стр. 222.

распрострањености појединих облика ових деминутива и могућности њиховог нормирања.

Да видимо, најпре, како је прецизирано писање ових деминутива у најпознатијим нашим Правописима новијег времена⁴.

У Белићевом Правопису (новом, допуњеном и исправљеном издању из 1950. године) на стр. 44. дато је правило: „Када имамо изведене речи од *шејсија*, *Илија*, *судија*, *куџија*, *кадија*, *бургија* и сл. наставцима који се почињу самогласником *ж*, дакле: *шејсијица*, *судијин*, *куџијица*, *Илијин*, *кадијиница* и сл., *ј* се мора писати све дотле док се *-ији-* изговара као два слога; ако се изговара као један слог, дакле: *шејсџица*, *кадџица* и сл., треба тако и писати. Само писању *ија*, *ијн* и сл. – нема места у књижевном језику”. У речнику уз овај Правопис дати су: а) дублетни облици: *бургијица* = *бурџица*; *Илијица*, *Илица* (дем. од *Илија*); *куџијица*, (*куџица*; непр. *кутија*); *ракијица* (*ракица*); *шејсијица* = *шејсџица* и б) облици са *ији* без паралелних облика са *и*: *змијица* дем. (*змија*), *саксијица* дем. (*саксија*), *синијица* дем. (*синија*; *ниска софра*), *шејсијица*, *шејсијица*, *хејлијица*, *хуџијица*, *хурдијица* дем. (*хурдија*), *хуџијица*, *хурџијица*, *чивијица*, *шмијица*.

Белићево начело да „*ј* се мора писати све дотле док се *-ији-* изговара као два слога; ако се изговара као један слог, дакле: *шејсџица*, *кадџица* и сл. треба тако и писати” – сасвим је у складу са основним принципом фонетског правописа. Нејасно је једино зашто у речнику нису наведени дублетни облици као: *саксија*, *синија*, *шејсија*, *хејлија*, *хуџија* и сл., јер тешко је претпоставити да Белић није знао за њихову распрострањеност у народним говорима, или пак да је имао разлога да прихвати као нормативне облике: *бургијица* и *бурџица*, *куџијица* и *куџица*, *ракијица* и *ракица*, *шејсијица* и *шејсџица*, али само: *саксијица*, *синијица*, *шејсијица* и сл.

У заједничком Правопису српскохрватског књижевног језика Матице српске и Матице хрватске из 1960. године у т. 46 б) стоји ово правило: „Сугласник *ј* пише се и у речима изведеним од основа које се свршавају на *ј*, нпр. <...> *ракија* – *ракијица*, *шурџија* – *шурџијица*, *куџија* – *куџијица*, *саксија* – *саксијица*, *ировалија* – *ировалијица*”. У Правописном речнику, међутим, поред примера који су у складу са датим правилом (*бирџија*, *бурџија*, *змија*, *Илија*, *кајсија*, *канџија*, *капија*, *кочија*, *ракија*, *турпија*, *хуџија*, *чинија*, *шмија*) дати су дублетни облици: *куџија*, *саксија*, *шејсија*, *хејлија*, *хурдија* и *чивија*, и само уз овај последњи пример стоји објашњење: „не него *чивија*”.

Ако се има у виду састав комисије која је израдила овај Правопис (најпознатија имена српске и хрватске лингвистике тога времена), а

⁴ Анализирали смо писање датих деминутива у четири већа правописна приручника, узета хронолошки, према времену појављивања: 1. А.Белић. *Правопис српскохрватског књижевног језика*. Београд, 1950; 2. *Правопис српскохрватског књижевног језика са његовим речником*. Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад–Загреб, 1960; 3. Р. Симић, Ж. Станојчић, Б. Остојић, Б. Ђорић, М. Ковачевић. *Правопис српског језика са речником*. Београд–Никшић, 1993; 4. Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица. *Правопис српског језика*. Матица српска, Нови Сад, 1994.

поготово озбиљност и студиозност припреме и израде Правописа и Правописног речника, тешко је поверовати да се овде ради о „омашкама“, о толиком броју „омашки“, у смислу супротстављања одредница Правописног речника датом правописном начелу (т. 46 б). Пре ће бити да је оваква формулација правила (коју нипошто не потврђује говорна пракса) резултат извесне нагодбе са представницима западне варијанте тада заједничког књижевног језика, јер – „Stezanje -iji- u izvedenicama od -ija u suvr. hrv. knjiž. jeziku nije normalno, normalne su samo izvedenice sa -iji-: ćelijica, kôčijica, kômedijica, kûtijica, prôvalijica, rākijica <...>”⁵. Тих је нагодби морало бити да би се заједничко дело успешно остварило, а да их није било, верујемо да би цитирано правило (т. 46 б) друкчије гласило – много ближе ономе у Белићевом Правопису. Овако дато, ово правило је заправо морфолошког карактера – сачувати у писању j на крају основе па иако се не чује у изговору. Међутим, деминутиви овога типа не губе везу са својим мотивним речима ни када се узму у облицима са -ѝ- место -ији- (упор. *куѝица* : *кѝтија*, *сакѝица* : *саксија*, *тѝѝица* : *тѝпсија* и сл.), у облицима који су много распрострањенији у употреби не само у народним говорима. Из тога следи да нема лингвистичког оправдања, бар не довољног и убедљивог оправдања, да се не прихвате ове варијанте, макар (као код Белића) као дублетни облици, поред оних на -ији-, и макар за оне средине где су оне готово у искључивој употреби. С друге стране, и само морфолошко начело у вези са писањем гласа j у овим речима нарушено је прихватањем „изузетака” типа: *комишница*, *сѝахиница*; *комишински*, *сѝахински*; *Илић*, *Терзић* (поред ређих *Илијић*, *Терзијић*). Ово морфолошко начело прихватиће (заједно са истим „одступањима”) оба новија Правописа – београдско-никшићки и новосадски. Оба се, уосталом, и темеље на Правопису из 1960. г.⁶

Правопис српског језика са речником групе аутора из Београда и Никшића има за мото: „Пиши као што говориш; читај као што је написано”. Прво од шест начела овога Правописа гласи: „При писању треба пазити на изговор”, а друго: „Основицу правописа чини правоговор”. Читалац ће с правом помислити да ће се у овом Правопису – с обзиром на поменута начела и, уопште, настојање да се што више поштује фонетски принцип – третирати као стандардни облици који су или искључиво или у великом броју распрострањени у говору, тј. деминутиви типа: *куѝица*, *рākица*, па макар и као напоредни са онима на -ији- (*кутијица*, *ракијица* и сл.). Међутим, нема таквих облика. Преузет је у

⁵ Уп. Stjepan Babić. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb, 1986, стр. 142.

⁶ Аутори београдско-никшићког Правописа на стр. 4 кажу: „Наш *Правопис* углавном обухвата све захтеве из новосадског *Правописа српскохрватског књижевног језика* од 1960. Врло је мало, и са гледишта количине грађе врло безначајних случајева у којима се наша решења противе новосадским”. А у новом новосадском *Правопису* (из 1994) у уводном делу на страни 9 стоји: „Сврха овога приручника, који предлажемо да служи као правопис, није да опозове правописну норму утврђену првим Матичиним правописом (II), који је 1960. године Матица српска заједно са Матицом хрватском објавила као обједињени српскохрватски правопис; он ту норму само осавременује, дорађује и у потребној мери прилагођава и поправља, држећи се начела постојаности и континуитета српске књижевнојезичке културе и норме.”

потпуности став из Правописа из 1960. са новим правилом да „*j* испред *и*, у вези са претходним самогл., треба писати увек када то захтева сродност са облицима где се изговара”⁷. И, међу осталим примерима, за илустрацију датог правила наводи се и: *куџија* – *куџији* – *куџијин* – *куџијица*. Датив *куџији* одиста мора тако (ради се о облику речи *куџија*); и придев *куџијин* ако се где употребљава, онда свакако у том облику (облик **куџин* нико не изговара), међутим, *куџијица* се врло често изговара као *куџица* и овде би се тешко могло прихватити наведено правило јер се не ради „о сродности са облицима” где се изговара *j*, него је у питању нова реч (деминутив), сачињена према основној речи *куџија*. Реч је, дакле, о деривационом односу у којем је важно нешто друго – да ли се облик са алтернацијом *j* – $\emptyset$ и сажимањем два *и* у једно *џ* значењски удаљава од своје основе, да ли се, то јест, губи деривациони однос изведене и основне речи? Одговор је – не. Повезује их, довољно чврсто, исти акценат, исти корен и поста акценатска дужина вокала *и* место *-ији-*. Речник уз овај Правопис је много радикалнији у смислу доследности писања облика на *-ији-* од речника уз Правопис из 1960. г. Наиме, од *авлијица* до *чинијица* нашли смо 27 таквих деминутива у искључивом облику са завршетком *-ијица*. Ипак, код аутора овога Правописа као да је присутна дилема о оправданости преузимања овог морфолошког правила, што се најбоље види у *Белешици 1.* (на стр. 60): „Словни низ *ији* није ништа друго него реконструкција по сродности облика, којој у изговору најчешће одговара једно дуго *и*. Кад се у писању крене тим путем, онда су и даља решења ствар граматичара. А и одступања су на истој линији. Уређено је нпр. да уместо *ији* пишемо *и* у неким изведеницама од придева на *-ијин*. Ако то уопштимо, добија се, на пример, овакво решење: *Шумадијин*, али *шумадински* (*Шумадијин+ски*), *Шумадинац*, *Шумадинка*; те онда *илински*, *илиништак*, *илињача* (: *Илијин*), *кадински*, *кадиница* итд.”

Нови Правопис Матице српске из 1994. године у настојању да поједностави, иначе доста замршену, проблематику нормирања изговора (и писања) сонанта *j* – разликује *структурално j* и *позиционо j*⁸. Структурално *j* „се схвата као део сугласничког костура речи и пише се редовно без обзира на то колико га јасно чујемо”, а за позиционо *j* (које настаје „кад изговор прелази с једног самогласника на други”) – „правописни обичај и норма опредељују се треба ли писати *j*”. О писању деминутива на *-ица* од основе на *-иј* конкретно се говори у тачки 74 ц.: „формант *ији* обично остаје несажет: *веселији*, *Илији*, *Алијин*, *куџијица*, али се сажима у презименима (*Сарајић*, *Илић* итд.) и у завршетку *-иница* (ум. *-ијиница*): *хаџиница*, *комиџиница*, *сјахџиница*”. Овде се овај Правопис сасвим приближио оном из 1960. Дакле, – исти морфолошки принцип и са истим изузецима (*Илић*, *комиџиница*, *сјахџиница* и сл.). У иначе доста оскудном

⁷ Уп. Р. Симић и др. *Правопис српског језика са речником*. Београд – Никшић, 1993, стр. 58–60.

⁸ Митар Пешикан и др. *Правопис српског језика*. Нови Сад, 1994, стр. 141–143.

Речнику уз Правопис нашли смо само три примера и сва три строго у складу са датим правилом: *кајија*, *кајијица*; *кућија*, *кућијица*; *ћелија*, *ћелијица*. Од примера којима се илуструје правило у тачки 74 ц. *кућијица* се свакако издваја од *веселији* (компаратив, сажет облик *весели* могао би се помешати са одређеним видом придева *весео*), *Илији* (датив од *Илија*, облик *Или* могао би се помешати са дативом од *Иле*), *Алијин* (присвојни придев, губљење *ј* удаљило би га од основе *Алија* и могло би га довести у везу са *Ала* или *Але*). Једино облик *кућийца* (: *кутија*) има чврст деривациони однос са основном речи, па нити се може без приговора сврстати међу дате примере, нити му „удаљавање” од основне речи може бити разлог за неприхватање у стандардном изговору.

Да видимо, надаље, како су и колико ови деминутиви заступљени у нашим најпознатијим речницима.

У Речнику МС⁹ налазимо ове деминутивне дублете: *куџијица* / *куџиџа*, *ракијица* / *ракиџа*, *џејсијица* / *џејсиџа*, *ћелијица* / *ћелиџа*, *чиџијица* / *чиџиџа*, *ћурдијица* / *ћурдиџа*. Мада је знатно већи број облика на -ији-, има, као што се види, подоста и паралелних на -џ-. Сви су они потврђени у писаним делима и ни уз један пример нема напомене да је неправилан, необичан, застарео или што слично. Најзад, међу ове дублете свакако спада и *џејсијица* / *џејсиџа* иако је овај други наведен у облику *џејсиџа* који је, највероватније, преписан из Вуковог Рјечника где је, као што ћемо видети, група *иј* ортографски манир са изговорном вредношћу дугог *и*.

У Речнику САНУ¹⁰ још су фреквентнији дублетни облици ових деминутива: *авлијица* / *авлиџа*, *бедевијица* / *бедевиџа*, *буклијица* / *буклиџа*, *бургијица* / *бургиџа*, *йлијица* / *йлиџа*, *јенђијица* / *јенђиџа*, *кајсијица* / *кајсиџа* (в. *кајсијица*), *куијијица* / *куијиџа* (в. *кутијица*). (Последња два примера са *й* нису акцентована, али се сигурно ради о деминутивима истог типа будући да се упућују на деминутиве са *-ији-*.)

Када се расправља о проблемима правописа или језика уопште, увек се ваља вратити Вуку и упитати се како би он то решио и какав би стао заузео. Да видимо, дакле, како су и јесу ли забележени деминутиви на *-ица* од основе на *-ија* у Вуковом Рјечнику из 1852, тој „библији српских филолога“, како га је надахнуто назвао Павле Ивић у познатом *Поговору* Рјечнику из 1818¹¹. Ту налазимо ове и овакве облике: *амајлијца, Андријца, Анђелијца, Антонијца, бургијца, галијца, змијца, Ђлијца, кутијца, ракијца, саксијца, синијца, Тадијца, тејсијца, шеразијца, шестиијца, шурпијца, хџелијца, ђурпијца, ђурдијца, хартијца, чивијца, чинијца, шамиијца*.

⁹ Речник српскохрватског књижевног језика. Матица српска – Матица хрватска, књ. 1–3, Нови Сад – Загреб, 1967–1969, књ. 4–6, Нови Сад, 1971–1976.

¹⁰ Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Српска академија наука и уметности. Београд 1959 –.

II Вук Стеф. Караџић. *Српски рјечник 1818*. [Сабрана дела. Књ. II]. Београд, 1966: Поговор (Павле Ивић), стр. 48.

Шта представљају ови и овакви облици деминутива објаснио је у поменутом *Поговору* Павле Ивић: „Јасно је да Вук овде није изговарао *ији*, а по свему изгледа да његов изговор није могао бити ни *иј*. Група *иј* тешко је изговорљива у оваквим положајима, и гласовни систем нашег језика је упорно избегава <...>. Изгледа, дакле, да је Вук <...> имао у свом говору сажете форме са дугим *и* место *ији*, а да његово писање *иј* рефлектује настојање да се уз изговорено *и* обележи и *ј* као завршни елеменат основе”¹². А шта нам показују ови и овакви деминутиви? Показују нам, пре свега, да је Вук – за којег професор Р. Бошковић рече да је „сав здрава памет, пракса, узус, – он је сав од народа, сав из народа”¹³ – да је такав Вук бележио и могао бележити само оно што је чуо у народним говорима, а чуо је само облике без сонанта и са контрахованим *и*. Да то Вуково *иј* може означавати само *и*, поред оног што је рекао Павле Ивић, јасно потврђује дужина на том *и* (*иј*) коју Вук увек обележава. Јер, шта би друго могла значити та дужина осим контрахованог дугог *и*? Могла би, за неопрезне, значити и дужину као последицу губљења *ь* из евентуалног суфикса *ьца* (*-иј-* + *-ьца* → *ијца*). Ово и као могућност отпада кад се зна да су се деминутиви са суфиксом *ьца* градили само од именица женског рода на сугласник (старе *ѣ* основе)¹⁴. Остаје, дакле, као једино објашњење постојеће дужине контракција два *и* после губљења сонанта *ј*.

На крају, и на основу свега изнетог, сматрамо да нема ни једног озбиљног разлога да се деминутиви типа: *кайица*, *куйица*, *ракица* и сл. не нормирају као стандардни облици, у најмању руку – као равноправни и паралелни облицима на *-ији-* (*кайијица*, *куйијица* и сл.). Нема творбеног разлога јер се нигде не нарушава деривациони однос изведене према основној речи¹⁵, обележавају га довољно упечатљиво једнакост акцента, деминутивност, заједнички корен и обавезна дужина вокала *и* место гласовне групе *-ији-*. Нема ни ортографског разлога јер је морфолошки принцип чувања структуралног *ј* (упркос друкчијем изговору) нарушен у свим поменутих Правописима (осим Белићевог који је најближи Вуку) „изузецима” као што су *Илић* (од Илијић), *комишница* (од комишјиница) и слично.

И сасвим на крају, – нормирање не би смело тврдоглаво и упорно да се супротставља језичкој стварности. Има више примера у српском језику где крута норма „каска” за животном праксом. Ово је само један од њих.

¹² Исто, стр. 114.

¹³ Р. Бошковић. *Ђуро Даничић и књижевни језик наш*. [У књизи:] Одабрани чланци и расправе. Титоград, 1978, стр. 187.

¹⁴ М. Стакић. *Деривациона фонетика именица и њихова у јужнословенским језицима*. Београд, 1988, стр. 94.

¹⁵ Облик са контрахованим *и* једино не би се нормирао за деминутиве од *змија* – само *змијица* (тако је и Вук бележи) и можда од *ишја* где би се облик деминутива са *и* заиста удаљио од основне речи (мада од ове речи немамо у речницима никаквог деминутива).

Милан СТАКИЧ

ДЕМИНУТИВЫ НА -ИЦА С ДЕРИВАЦИОННОЙ ОСНОВОЙ НА *J*
(к вопросу о нормировании „структурального” *j* в контакте с *и*)

Резюме

В работе идет речь о деминутивах типа *ку́ййца*, *ка́ййца*, *ра́кйца* и т.п., встречающихся в народном языке и в словарях литературного и народного языка. Однако среди известных орфографических справочников такие формы признаются стандартными только в „Правописе” А. Белича (1950 г.).

Автор выступает за то, чтобы такие деминутивы были признаны стандартными, поскольку они употребительны и обладают своей деривационной структурой, не меняющейся после изменения -*ији*- в *и*.

